

SUDDA YERGA OID HUQUQIY MUNOSABATLARDAN KELIB CHIQAIDIGAN ISHLARNI KO'RISH BORASIDAGI QONUNCHILIKNI TAKOMILLASHTIRISH ISTIQBOLLARI

Tursunaliyeva Dilshoda A'zamjon qizi

Toshkent davlat yuridik universiteti magistri, Toshkent, O'zbekiston

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15706154>

Hozirgi vaqtda jamiyatdagi tub ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar munosabati bilan yer fuqarolik muomalasining ekvivalent obyekti sifatida harakat qila boshladi. U asosiy ishlab chiqarish vositasi bo'lib, katta iqtisodiy ahamiyatga ega hisoblanmoqda. Buning isboti sifatida yangi tahrirda qabul qilingan Konstitutsiyamizning 68-moddasi "Yer qonunda nazarda tutilgan hamda undan oqilona foydalanishni va uni umummilliy boylik sifatida muhofaza qilishni ta'minlovchi shartlar asosida va tartibda xususiy mulk bo'lishi mumkin" kabi norma bilan to'ldirilganligini aytishimiz mumkin. Qolaversa, Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganlaridek, **"Bugungi kundagi masala juda murakkab. Yer — xalqni boqayotgan mulk. Yerimizga bo'lgan munosabatni mutlaqo o'zgartirishimiz kerak. Qonunni qabul qilganimiz bilan ham buni bajaruvchi odam kerak. Bu oson emas. Joylarga yetkazuvchi odam kerak"**¹.

Qolaversa, so'nggi yillarda respublikada yer uchastkalaridan oqilona va maqsadli foydalanilishini ta'minlash, ularni muhofaza qilish, yangi yerlarni o'zlashtirish hamda qayta muomalaga kiritish borasida tizimli ishlar amalga oshirilmoqda. Ushbu vazifalarni amalga oshirish yuzasidan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 21.02.2022 yildagi "Yer uchastkalaridan foydalanishda davlat nazorati samaradorligini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-138-son qarori, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 08.06.2021 yildagi "Yer munosabatlarida tenglik va shaffoflikni ta'minlash, yerga bo'lgan huquqlarni ishonchli himoya qilish va ularni bozor aktiviga aylantirish chora-tadbirlari to'g'risida" PF-6243-son Farmonlari qabul qilinishi buning amaldagi isboti hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 11.09.2023 yildagi PF-158-sonli farmoni bilan tasdiqlangan **"O'zbekiston — 2030"** strategiyasida iqlim o'zgarishi salbiy ta'sirining oldini olish, qishloq xo'jaligi sohasida suv resurslaridan oqilona foydalanishni ta'minlash, qishloq xo'jaligida hosildorlik va rentabellik darajasini keskin oshirish maqsadida qo'shimcha yer islohotlarini o'tkazish g'oyasi aks ettirildi².

O'zbekiston Respublikasining amaldagi qonunchiligiga muvofiq, har qanday yer nizolari bilan bog'liq holatda ham tegishli subyektlar huquqlarining sud tartibida himoya qilinishi ta'minlanadi. Yer uchastkasi egasi va foydalanuvchilarining huquqlarini himoya qilish darajasi bir xil bo'lib, bu fuqarolarning qonun va sud oldida tengligi konstitutsiyaviy prinsipidan kelib chiqadi. Ayni damda, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi fuqarolarning yerga bo'lgan huquqlarini kafolatlaydi, mulkni olib qo'yish faqat sud orqali bo'lishi mumkinligini belgilaydi.

Qonunchilikda belgilangan yer nizolarini ko'rib chiqish tartibi ham o'ziga xos xususiyatlarga ega. Bunda yer uchastkasiga egalik qilish va foydalanish chegaralari to'g'risidagi masalani yerga nisbatan huquqlarni belgilashdan ajratib ko'rib chiqib bo'lmaydi. Shuningdek,

¹ "Agar aql bilan ish tutsak, O'zbekistonni O'zbekiston yeri bilan boqsa bo'ladi" — prezident. <https://www.gazeta.uz/oz/2021/06/04/land-law/>

² O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 11.09.2023 yildagi PF-158-sonli farmoni bilan tasdiqlangan "O'zbekiston — 2030" strategiyasi <https://lex.uz/ru/docs/-6600413>

yer uchastkasiga va unda joylashgan ko'chmas mulkka nisbatan huquqni belgilash bilan bog'liq nizolarni ham alohida ajratib bo'lmaydi. Nafaqat yer va undagi o'simliklar, balki ushbu yer uchastkasida joylashgan inshoot va qurilmalarga ham taalluqli bo'lgan nizolarda negator da'vo yer bilan bog'liq xususiyat kasb etadi. Shu bois ham bunda maxsus protsessual qoidalar qo'llanilishi maqsadga muvofiq.

Yer nizolarini sud tartibida hal qilish tendensiyasining kengayishi Oliy sud Plenumining 2006-yil 22-dekabrda 17-sonli "Sud amaliyotida bitimlarni tartibga soluvchi qonunchilik normalarini tatbiq qilishda vujudga keladigan ayrim masalalar to'g'risida"gi, 2023-yil 20-noyabrda 28-sonli "Sudlarda yerga oid nizolarni ko'rishda qonunchilik hujjatlari normalarini qo'llashning ayrim masalalari to'g'risida"gi qarorlarining tahririy o'zgarishlar bilan qabul qilinishiga olib keldi.

Ta'kidlash lozimki, yer nizolarining murakkabligi, ushbu nizolar sonining o'sishi tendensiyasi kuzatilayotganligi, yer nizolarining ko'p hollarda davlat ijro hokimiyati idoralari qarorlari bilan bog'liqligi va yerning tabiiy va xo'jalik-ishlab chiqarish obyekti sifatidagi ahamiyati ushbu nizolarni ko'rib chiqishda xorijiy davlatlar tajribasini o'rganishni taqozo etadi. Sudlar tomonidan yerga oid huquqiy munosabatlardan kelib chiqadigan ishlarni ko'rishni takomillashtirish uchun, eng avvalo, yer bilan bog'liq huquqiy munosabatlar asrlar davomida yaxshi rivojlangan mamlakatlarning huquqiy tajribasini o'rganish hamda yurtimizda ham ushbu huquqiy mexanizmlarni joriy etish samarali natija beradi. Rivojlangan mamlakatlarda yerga oid huquqiy munosabatlarni tartibga solishda aksariyat hollarda ixtisoslashtirilgan yer sudlarining faoliyati samarali yo'lga qo'yilgan.

Fuqarolarning toza va sog'lom atrof muhitga bo'lgan huquqi dunyo davlatlari konstitutsiyasining uchdan bir qismida kafolatlab qo'yilgan bo'lib, hozirda ushbu huquqlarni samarali ta'minlash maqsadida 50 dan ortiq mamlakatlarda 350 dan ortiq ixtisoslashgan ekologik va yer sudlari hamda tribunallar tashkil etilgan. Jumladan, Braziliyada alohida ekologik sudlar, Buyuk Britaniyada yer masalalari bo'yicha maxsus sudlar, Germaniyada qishloq xo'jalik yerlari bo'yicha ixtisoslashtirilgan sudlar, XXRda o'rmon xo'jaligi, qishloq xo'jaligi va yerlar bo'yicha sudlar faoliyat ko'rsatmoqda.

Amerika Qo'shma Shtatlarida hozirgi kunga qadar yerga oid nizolarni ko'rish bo'yicha sudlar faqat Massachusets va Gavayi shtatlarida ishlaydi, lekin ilgari bu kvazi-sud organlari ko'plab boshqa shtatlarda va hatto alohida okruglarda ham ishlagan. Shunday qilib, 1898-yilda Torranse tizimi yer uchastkalarini ro'yxatga olish sudi sifatida joriy etilishi munosabati bilan tashkil etilgan Massachusets yer sudi bugungi kungacha faoliyat ko'rsatmoqda. Sud yerga bo'lgan mulk huquqini ro'yxatdan o'tkazish to'g'risida qaror chiqarishdan avval faqat kadastr muhandisi yer mulki to'g'risidagi ma'lumotlarni qidirib topib, sud muhokamasi davomida manfaatdor shaxslarning huquqiy da'volarini aniqlagandan so'ng qabul qiladi. Shundan so'ng, sud yerga egalik huquqi to'g'risidagi guvohnoma shaklida ijro hujjati shaklida mujassamlangan qaror qabul qiladi. Shu bilan birga, sud Massachusets shtati birinchi instansiya sudining yetti bo'limidan biri sifatida birinchi instansiya sud organi bo'lib, bir vaqtning o'zida ro'yxatga olish hujjatlarini tayyorlash, jumladan, birlamchi hujjatlarni yig'ish, kadastrni yuritish va huquqni tasdiqlovchi hujjatlarni berish kabi masalalarda ma'muriy organ funksiyalarini bajaradi. Sudning yurisdiksiyasiga ro'yxatga olish funksiyalarini bajarish va soliq talablarini tasdiqlash bilan bir qatorda, ko'chmas mulk sohasidagi tegishli huquqiy munosabatlar, jumladan, yer

uchastkalarini rayonlashtirish, bo'lish, ulushlarni taqsimlash va yer o'lchagich muhandislar uchun ko'rsatmalar berish kabi masalalar kiradi.³

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, hozirgi vaqtda yerga oid nizolarni ko'rish bo'yicha alohida sud organlari quyidagi davlatlarda faoliyat ko'rsatmoqda: Daniya Qirolligi, Malta Respublikasi, Finlandiya Respublikasi, Fransiya Respublikasi, Shotlandiya, Shimoliy Irlandiya va Uelsning yer tribunallari, Tongo Qirolligi, Palau, Yangi Zelandiya, Kribati Respublikasi, Marshall orollari Respublikasi, Papua-Yangi Gvineya Mustaqil Davlati, Dominikan Respublikasi, Avstraliya, shuningdek, Amerika Qo'shma Shtatlarining alohida shtatlarida yer sudlari faoliyat yuritadi.

Bundan tashqari, Xitoy Xalq Respublikasida faoliyat yuritayotgan o'rmon xo'jaligi sudlari, qishloq xo'jaligi sudlari va yer uchastkalari sudlari ham ixtisoslashtirilgan yer sudlarining alohida turiga kiritilishi mumkin.

Shunday qilib, BMT tomonidan tan olingan 195 ta davlatdan faqat 18 tasida yerga oid nizolarni ko'rish bo'yicha maxsus sudlar mavjud.

Ba'zi manbalarda yurtimizda ham ixtisoslashtirilgan maxsus yer sudlarini tuzish haqida fikrlar ham ko'zga tashlanadi. Qolaversa, rus olimlari K.S. Levashkin va A.Y. Chikildina ta'kidlashicha, ixtisoslashtirilgan maxsus yer sudlarini yer nizolarini yanada samarali va sifatli ko'rib chiqishga yordam beradi.⁴

Biroq, bizning fikrimizcha, zamonaviy davrda yer nizolari bo'yicha ishlarning ko'p emasligini hisobga olgan holda alohida yurisdiksiyaviy yer sudlarini yaratishning hojati yo'q. Yerga oid huquqbuzarliklar uchun huquqiy javobgarlikning paydo bo'lishi va qo'llanilishi bilan bog'liq munosabatlarni huquqiy tartibga solish kompleks yondashuv asosida hal etilishi, shuningdek, yerga oid nizolarni hal etish nafaqat mulkiy huquqlar bilan ham o'zaro bog'liqligini hisobga olgan holda, shuningdek, tabiiy resurslar va atrof-muhitni muhofaza qilish faoliyati bilan bog'liq holda, biz ixtisoslashgan yer sudlarini yaratish bo'yicha emas, balki dunyoning ko'plab mamlakatlarida faol rivojlanayotgan sudyalarning o'rtasida ixtisoslikni shakllantirish bo'yicha pozitsiyani himoya qilish mumkin deb hisoblaymiz. "Mutaxassislik tamoyili" – ayrim toifadagi ishlarni sudlarga topshirish asosida konstitutsiyaviy qadriyatlarni himoya qilish va himoya qilish samaradorligini oshirishdir.⁵

Qolaversa, yurtimizda fuqarolik sudlarini ixtisoslashtirish harakatlari ham boshlangan. Jumladan, "Oilalarni mustahkamlash va xotin-qizlarning faolligini oshirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Prezident qarori (PQ-401, 21.12.2023 y.) ga muvofiq, fuqarolik ishlari bo'yicha tumanlararo sudlarda oilaviy nizolarni ko'rishga ixtisoslashgan sudyalarning korpusi shakllantirildi. Ya'ni 2024-yil 1-fevraldan tajriba tariqasida fuqarolik ishlari bo'yicha Samarqand shahar, Namangan tumanlararo va Mirzo Ulug'bek tumanlararo sudlarining 2 nafardan sudyasini oilaviy nizolarni ko'rish bo'yicha ixtisoslashtirgan holda ushbu sudlarda "Oila sudyalari" tashkil etildi. Xuddi shu singari, yuqorida keltirilgan rivojlangan davlatlar tajribasini o'rgangan holda tajriba tariqasida yer bilan bog'liq nizolar ko'p bo'lgan ayrim

³ URL: <https://www.mass.gov/info-details/a-brief-history-of-the-land-court>

⁴ Левашкина К.С., Чикильдина А.Ю. Земельные суды в России: проблемы и перспективы // Аграрное и земельное право. - 2014. - № 4 (112). - С. 119 - 125.

⁵ Алешкова И.А., Макеева Ю.К. Конституционные основы организации и функционирования судебной власти в России: сб. ст. «Актуальные проблемы конституционно-правовых основ судебной власти в государствах постсоветского пространства / под ред. И.А. Умновой (Конюховой). - 2017. - С. 183 - 219.

hududlarda 2 nafardan sudyani yer bilan bog'liq nizolarni ko'rish bo'yicha ixtisoslashtirgan holda ushbu sudlarda "Yer sudyalari"ni tashkil etish maqsadga muvofiq deb o'ylaymiz. Qolaversa, ushbu tajriba samarali natija ko'rsatsa respublikamizdagi barcha fuqarolik ishlari bo'yicha sudlarda ixtisoslashtirgan "Yer sudlari"ni tashil etish kutilgan natijani beradi deb o'ylaymiz.

References:

Используемая литература:

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. –Toshkent: O'zbekiston. 2023 yil.
2. Fuqarolik protsessual kodeksi. -Toshkent. Rasmiy nashr. Adliya vazirligi. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 23.01.2018-y., 02/18/FPK/0612-son, 28.02.2024-y.
3. Iqtisodiy protsessual kodeksi. -Toshkent. Rasmiy nashr. Adliya vazirligi. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 25.01.2018-y., 02/18/IPK/0623-son.
4. Oliy sudi Plenumining "Sudlar tomonidan fuqarolik ishlari bo'yicha dalillar va isbotlashga oid qonun normalarini qo'llash amaliyoti to'g'risida" qarori. Toshkent sh., 2020-yil 19-dekabr, 35-son.
5. Oliy sudi Plenumining "Birinchi instansiya sudi tomonidan fuqarolik protsessual qonun normalarini qo'llashning ayrim masalalari to'g'risida"gi qarori. Toshkent sh., 2018-yil 19-may, 14-son.
6. <https://www.library-tsul.uz>
7. <https://www.lex.uz>
8. <https://www.elibrary.ru/>
9. <https://public.sud.uz/>
10. <https://online.zakon.kz>
11. <https://continent-online.com/>
12. <https://www.consultant.ru/>